

DEYİMLER VE ÖYKÜLERİ

-üçüncü kitap-

Hazırlayan:

SELİM GÜNDÜZALP

zafer
YAYINLARI

DEYİMLER
VE ÖYKÜLERİ

-üçüncü kitap-

Genel yayın yönetmeni: Ergün Ür

Yayına hazırlayan: Selim Gündüzalp

Redaksiyon: Özkan Öze

Tashih ve son kontrol: Ali Suat

İç düzen-Kapak: Özkan Öze

Baskı, cilt: Erkam Matbaası (0 212 671 07 07)

Zafer Yayınları: 100

Üçüncü baskı: Ağustos, 2004

zafer
YAYINLARI

Zafer Yayınları, Zafer Yayın Grubu'nun bir kuruluşudur.

Ankara Cad., No: 60/3, Cağaloğlu, İstanbul

Tel: (0 212) 512 80 80, Fax: (0 212) 513 04 51

<http://www.zaferdergisi.com> - e-mail: kitap@zaferdergisi.com

Copyright © 2003 Zafer Yayınları. Her hakkı mahfuzdur.
Zafer Yayınları'na ait özgün bir derleme olan bu kitapta yer alan uyarlamalar
başka bir kitapta kullanılamaz, kopyalanamaz. Görsel, işitsel, sanal iletişim
ortamlarında kullanımları ise, yayıncının iznine tabidir.

içindekiler

Önsöz 9

-I-

A'dan B'ye

Abbas yolcu	13
Açanın yüzünü, aktaran ağartır	15
Adam ol baban gibi... ..	17
Ak mı, kara mı görürsün	19
Ali Cengiz oyunu	21
Al takke, ver külâh	24
Aslan payı	26
Atma Recep din kardeşiyiz	28
Ben senin cemâziyel evvel'ini bilirim	30
Bilecen gelsin, bilecen gelsin	32
Buyrun cenaze namazına	34

-II-
Ç'den G'ye

Çığırırса gitmesek, çağırmasа küsseк	39
Dananın kuyruğı koptu	40
Düğdan gelen bağdakini kovar	42
Dalga geçmek	44
Demokles'in kılıcı	46
Dereyi görmeden paçaları sıvama	48
Durdu durdu, turnayı gözün'den vurdu	50
Ellinin hamuru ile erkek işine karışma	53
Ellen evvel çömleğe düşme	55
"Geçme namert köprüsünden, koy aparsın su seni"	57
Geçti Bor'un pazarı	59
Girgır geçmek	61
Gölge etme başka ihsan istem	63

-III-
H'den K'ye

Hapı yutmak	67
Hem ağlarım hem giderim	69
Her işte bir hayır vardır	71
İçinde su kaçığı varmış	74
İplığı pazara çıktı	76
İsttim arkadan gelsin	78
Kaderinde varsı: kaşığında çıkar	80
Kırk dereden su getirmek	82

Kör kadı	84
Küpünü doldurmak	86

-IV-
L'den P'ye

Leb demeden leblebiyi anlamak	91
Meteliğe kurşun atmak	92
Neler geldi neler geçti felekten	94
O kadar incelme kırılırsın	96
Öhö dedirtmeden vermiyor	98
Ölene kadar değil, öğlene kadar ağlardım	100
Ölme eşşegim ölme, yonca bitsin de ye	102
Ölmez canım sağ kalırsa	104
Ört ki ölem	106
Paşa olamazsın demedik, adam olamazsın dedik	108

-V-
S'den Z'ye

Saman altından su yürütmek	113
Susuz musun? Uykusuz musun?	115
Tilki kuyruğunu hatırladı	117
Üsküdar'da sabah oldu	119
Vurdu diyorlar	121
Yanlış hesap Bağdat'tan döner	122
Yolunda bulunalım yeter	125

Yorgan gitti kavga bitti	127
Zurnada peşrev olmaz	129

-VI-

Meraklısı için bazı deyim ve söz gruplarının kısa tarifleri

Alnı açık olmak	133
Avucunu yala	134
Balmumu yapıştırmak	134
Çile doldurmak	135
Çil yavrusu gibi dağılmak	136
Diş kirası	136
Eşref saati	137
İpsiz	137
Kartal kanat	138
Kulak ardına atmak	138
Minder altı etmek	139
Püsküllü bela	139
Yem borusu	140

Ö n s ö z

GÜNLÜK KONUŞMALARIMIZDA, meramımızı daha iyi anlatmak maksadıyla deyimlerden faydalanırız. Kötü niyet ve eylemlerin dönüp sahibine zarar verdiği durumlarda o kişinin “kazdığı kuyuya düştüğünü” söyleriz. Birilerinin “*bam teline basmaktan*” hoşlanırsınız. Başları ciddi şekilde belâda olanlar “*hapı yutmuş*”lardır. Bunlar gibi daha yüzlerce deyim, dilimize iyice yerleşmiştir ve anlamları, ne amaçla kullanıldıkları hemen herkes tarafından bilinir. Davranışlarında ve konuşmalarında hadlerini aştıkları, bilmedikleri konularda ahkâm kestikleri düşünülen insanların “*çizmeden yukarı çıktıkları*” söylendiğinde, “çizme de nereden çıktı?” diye sormayız meselâ.

Deyimler, üzerinde konuştuğumuz konuların anlaşılmasını kolaylaştırır, anlatımı renklendirir ve çoğu zaman dakikalarca konuşarak ifade edemeyeceğimiz fikirleri bir cırpıda dile getirmeye yarar.

Deyimler, söz grupları ve atasözleri, tarihin dilimize bıraktığı mirasın önemli bir parçasıdır. Belirli dönemlerin yaşayış biçimlerini, o dönem insanların dünyaya ve olaylara bakışlarını, nükte anlayışlarını günümüzde de canlı tutarlar.

Türkçe'nin, deyimler yönüyle zengin bir hazineye sahip olduğu şüphesizdir. Hepimiz konuşmalarımızda ve yazılarımızda bu hazineden faydalanırız, ama birçoğumuzun, kullandığımız deyimlerin kaynağından habersiz olduğu da bir gerçek. Buna sebep olarak okumaya, araştırmaya vakit ayıramamak ya da bu tür konuların ilgi alanlarımızın dışında kalması söylenebilir. Önemli bir başka sebep de, deyimlerin ilk kullanıldığı durum ve olayların öykülerine ulaşabileceğimiz derli toplu bir çalışmanın hâli hazırda bulunmayışıdır. İşte "*Deyimler ve Öyküleri*" dizisi bu sahadaki eksikliği gidermek amacıyla hazırlandı.

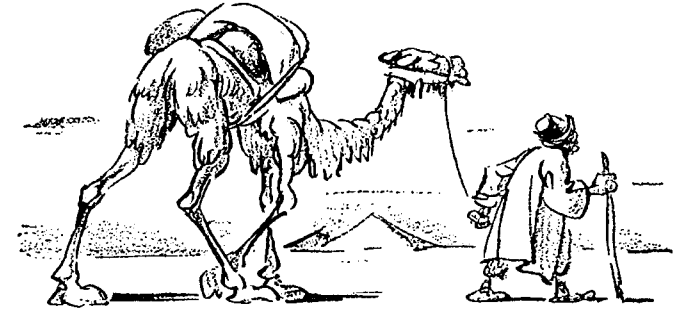
Yüzlerce kaynağın araştırılması ve deyimlerin öykülerinin derlenmesi uzun sürecek, sabırlı ve titiz bir çalışma gerektiriyordu. Bunu başardığımıza inanıyorum. Kaynaklara ulaşmada yardımlarını gördüğüm kitapçı dostlarıma ve öğrenci arkadaşlarıma özellikle de, dağınık malzemenin derlenip toparlanmasını üstlenen Özkan Öze'ye gönülden teşekkür ediyorum. Eğer kültür hayatımıza ve eğitim camiasına küçük de olsun bir katkı sağlayacaksa, bu çalışma amacına ulaşmış olacaktır.

Selim Gündüzalp

-I-

A'dan B'ye

Abbas yolcu

ŞÖLE MAHLÂSÎ ile şiirler yazmış olan Abbas Hoca (Abbas Molla diye de bilinir), adındaki bir halk şairi, şairliği kadar gezginliği ile de meşhurmüş. Azerbaycan ve İran'ın pek çok yerini gezmiş, Hindistan'ı, Arabistan'ı, Mısır'ı ve Kafkasya'yı görmüş. Gittiği her yerde, tatlı dili, tatlı sohbetiyle çok sevilmiş ve meşhur olmuş. Bu nedenle, her nereye gitse, "Aman gitme, aman biraz daha kal" diye ısrar ederlermiş.

Buna karşılık Abbas Hoca, “Yok efendiler. Yolcudur Abbas, bağlasan durmaz” der ve heybesini omuzladığı gibi, başka bir memlekete doğru yola çıkarmış.

...

Bu deyim, “İstesem de kalamam, gitmek zorundayım” mânâsında kullanılır. Halk arasında, “Yolcudur Abbas, kimseye bakmaz” şeklinde de söylenir.

Açanın yüzünü, aktaran ağartır

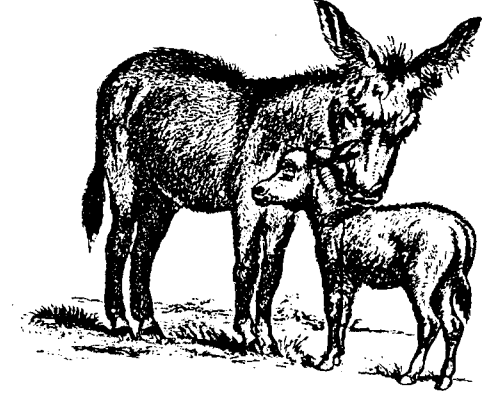

KADINLAR, yufka yapıyorlarmış. Birisi hamuru açıyor, diğeri de sac üzerinde pişiriyormuş. Yufkayı açan ne kadar özenerek açsa da, aktaran (yufkayı sacın üzerinde, döndürerek pişirmeye aktarmak denilir) dikkat etmediğinden, yufkaların kimini yakıyor, kimini de yırtarak pişiriyormuş. Pişen yufkalar, açanın o kadar emeğine karşı, hiç iyi olmuyormuş. Hamuru açan kadın, aktarana, “Açanın yüzünü, aktaran ağartır” yani güldürür, demiş.

ağtaran

...

Bu deyim, ortaklaşa yapılan işlerde herkesin aynı oranda özen göstermesi gerektiğini, aksi taktirde, bir kişinin dikkatsizliği yüzünden tüm emeğin boşa gideceğini anlatır.

Adam ol baban gibi...

VAKTİYLE eğitim bakanlığı da yapmış olan tarihçi Abdurrahman Şeref Bey, Galatasaray Lisesi'nde müdür iken, bir gün, Sultan Abdülhamid'in hizmetkârlarından bir paşanın oğluna kızar. Öğrencilerin arasında çocuğa:

"Adam ol," der, "Baban gibi eşek olma!"

Çocuk bunu babasına anlatır.

Babası:

"Vay, demek ben bugüne bugün, padişahımın ma-

hiyetinde bir paşa olayım da, bana eşek desin. Bunu ona soracağım!"

Ertesi gün okula gidip Hoca'yı bularak:

"Beyefendi, sizin bana eşek demeye ne hakkınız var? Ben, padişahın mahiyetinde paşayım" deyince, Abdurrahman Şeref Bey:

"Ne münasebet, ben sizi tanımıyorum; ne zaman 'eşek' dedim" diye sorar?

Paşa:

"Geçen gün okulda oğluma 'Adam ol, baban gibi eşek olma' diye bağırmışsınız," der.

Bunun üzerine Abdurrahman Bey:

"Doğru, çocuğunuzu payladım. Çalışmıyordu. Sizi örnek göstererek; 'Adam ol baban gibi!.. Eşek olma!' diye söylendim," der.

Bu cevap üzerine Paşa, hem özür diler, hem de teşekkür eder ve oradan ayrılır.

✓ Ak mı, kara mı görürsün

ORTA YAŞLI BİR BEY, saçlarını kesirmek için berbere gitmiş. Bey, berberin koltuğuna oturur oturmaz sormuş:

"Usta söyle bakalım, saçımıza düşen aklar çok mudur, az mıdır?"

Berber, umursamaz bir tavırla cevap vermiş:

"Eh işte beyim, şöyle böyle ağarmış amma pek fazla sayılmaz."

Bu cevap, beyin merakını daha da artırmış:

“Yahu, benim yaşıma daha kırk bile değil. Ağarmışsa üç beş tel anca ağarmıştır, diye düşünüyordum. Sen ise, şöyle böyle ağarmış dedin. Hele iyice bir bak,” demiş.

Berber, yine aynı umursamaz tavırla:

“Yahu beyim, birazdan saçını traş edeceğim. O zaman önüne dökülür, sen de ak mı kara mı görür, anlarsın” demiş.

...

Bu söz, “bir işin sonunda kâr mı yoksa, zarar mı edildi, ektiğimiz tohumdan nasıl bir ürün çıktı” mânâsında kullanılır.

Ali Cengiz oyunu

BU MEŞHUR DEYİMİN, bir hikâyesi yoktur ama ilginç bir masalı vardır.

Çok çok eski zamanların birinde, türlü hünerler, sihirli oyunlar bilen Ali Cengiz adında bir adam yaşamış. En büyük hüneri de, kılıktan kılığa girmekmiş ki, bunun sırrını bilen hiç kimse yokmuş. Çünkü bu adam, bildiği gizli ilimleri kimselerle paylaşmazmış. Ama marifetleri dilden dile dolaştığından, adı yedi ülkede bili-

necek kadar meşhur olmuş. Bu yedi ülkenin birinin sultanı, Ali Cengiz'in türlü hünerlerine ve sihirli oyunlarına dair hikâyeleri duymuş ve pek merak etmiş. Ferman çıkarmış, dört bir yana haberler yollamış:

"Kim ki Ali Cengiz oyunlarının sırrını bana anlatırsa biricik kızımı ona vereceğim!"

Türlü kişiler yollara düşmüş. Çoğu elleri böğürlerinin boş dönmüş. Dönemeyenler de canından olmuş.

Keloğlan misâl, bir fukara oğlancık da, "Hele kısım" diyerek, yollara düşmüş ve nasıl ettiyse Ali Cengiz'e hizmetkâr olmayı başarmış. Uzunca bir zaman sonra Ali Cengiz'in sırrını öğrenip, yanından kaçmış. Ali Cengiz durur mu? Peşine düşmüş. Ama oğlan pek kurnazmış.

Oğlan kuş olup uçar, Ali Cengiz kartal olup arkasına düşermiş. Oğlan it olur kaçır, Ali Cengiz kurt olup kovalarmış. Böylece kılıktan kılığa, hünerden hünere geçe geçe, meraklı sultanın ülkesine kadar gelmişler. Oğlan sultanın huzurunda bir demet çiçek olup, onun kucağına atıvermiş kendini. Sultanı ortalığa şaşkın şaşkın bakarken Ali Cengiz bir küçük köylü kızı olup, çiçeği sultanın kucağından kapmağa yeltenmiş. Oğlan bir avuç buğday olup kızın ellerinden yere akıvermiş. Bunun üzerine Ali Cengiz tavuk olup, buğdaylara saldırılmış. Ama meğerki, boynuz kulağı çoktan geçmiş. Oğlan tilki olup, tavuğu boğazından yakaladığı gibi canını alıvermiş.

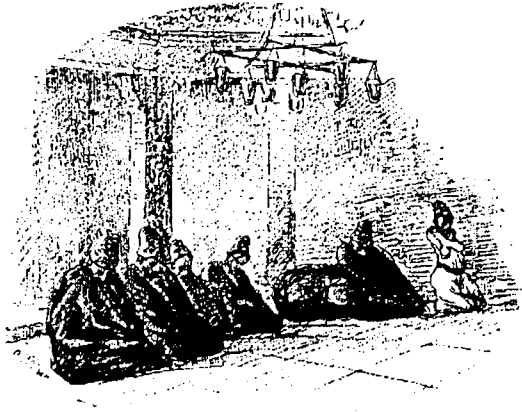
Sultan gözleri önünde cereyan eden bu Ali Cengiz

oyununu hayretle izlemiş, merakını gidermiş ve pek beğenmiş. Sonra da, söz verdiği gibi biricik kızını, oğlana vermiş gitmiş.

...

Bu deyim, "sırrını çözemediğimiz hileli işleri" tarif için kullanılır.

Deyimin kaynağına dair söylene gelen bir başka rivayet şudur: Anadolu'yu işgâl eden Moğol hükümdarı Cengiz Han ile onun soyundan gelenlere 'Âl-i Cengiz' denilirdi. Buradaki 'Âl' soy sop mânâsındadır. Zamanla "Ali Cengiz" şeklinde dönüşmüştür.

Al takke, ver külâh

VAKTİYLE GENÇTEN BİR DERViŞ, bir tekkeye mürid olmuş. Tekkenin gediklileri, bu yeni gelen derVişi önce bir güzel tembihlemişler:

“Burada kızmak yoktur. Ne denirse eyvallah vardır. Sabırlı olacaksın. Boynun eğik olacak, miden çok dolmayacak...”

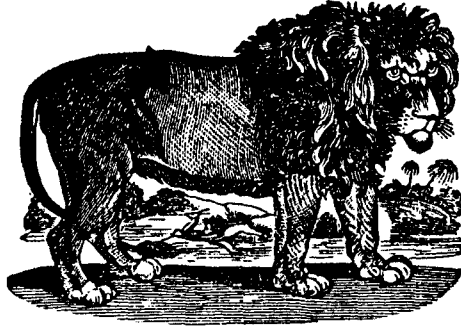
Tekkedekiler, dervişe bir hırka, bir takke, bir de tesbih vermişler. Üzerinde bulunan eski elbiselerini ve kafasındaki yağlı külâhı da çıkartıp almışlar.

Bir süre sonra, dervişin canı burnuna gelmiş. Bakmış olacak gibi değil. Bu müridliğe ne sabır dayanır ne can. Yüklükten eski elbiselerini ve külâhını almış. Kendisine verilen hırkayı, tesbihi ve takkeyi de geri koymuş. Kapıdan çıkarken de şöyle seslenmiş:

“Baba erenler, sizi Allah mübarek etsin. Verdim takkenizi aldım külâhımı, ben gidiyorum.”

...

Bu deyim, hikâyesindeki mânânın aksine, “yolunda giden alış-verişleri, iyi anlaşılan ortakları” anlatmak için kullanılır.

Aslan payı

VAKTİYLE ORMANIN BİRİNDE, hayvanlar iş bölümü yapmışlar. Bundan sonra bir ekip ava gidecek, bir ekip de kralları olan aslanın hizmetine bakacakmış. Bir gün avcılar büyücek bir ceylanı avlayıp getirmişler.

Kral aslanın huzurunda, kaplan, kurt, tilki, çakal cümle et yiyici, halka olup ceylanı da, ortaya uzatmışlar.

Aslan kurda:

“Şu mübareği aramızda bir taksim et bakalım” demiş. Kurt gayet âdilâne bir şekilde şu parça senin, bu parça benim.. diye bölüştürmeye başladığında ise, bu iş kralın hiç hoşuna gitmemiş. Gitmediği gibi bir pençe savurup kurdu yere uzatmış. Sonra da tilkiye dönerek gürlemiş:

“Sen taksim et bakalım kurnaz tilki!”

Tilki, bir ceylana bir de kurda baktıktan sonra taksimata başlamış:

“Şu mübareğin ön bacakları, efendimiz hazretlerinin sabah kahvaltısıdır. Arka bacakları ise akşam yemeğidir. Yüreği, ciğeri, böbrekleri ise öğle vakti atıştır-mak üzere yine efendi hazretlerininindir. Geriye kalan iş-kembeydi, bağırsaktı, kelleydi, paçaydı her ne varsa, onları da biz kullar, aramızda bölüşürüz oldu bitti” demiş.

Bu taksimat kral aslanın pek hoşuna gitmiş. Tilkiye dönüp, “Söyle bakalım, bu âdil taksimatı kimden öğrendin?” diye sormuş.

Tilkicik, bıyıklarını burarak kurda bakmış ve:

“Şu yerde uzanmış yatan, kurt babadan öğendim efendi hazretleri” demiş.

...

Bu deyim, “ortaklaşa yapılan bir işin neticesinde en büyük payı ya da faydayı, ortakların en büyüğü, en kuvvetlisi veya en kıdemlisinin alması” gibi durumlarda kullanılır.

Atma Recep din kardeşiyiz

OSMANLI DEVLETİ'NİN, hudutları içinde onlarca devleti barındırdığı devirlerde, elbette asayiş sağlamak her zaman her yerde pek mümkün olmuyordu. Zaman zaman, ayaklanmalar çıktığı gibi, otoritenin uzaklığından istifade eden eşkiyalar, sık sık dağlara çıkıp kendi halklarını soyup soğana çevirmenin yollarını arıyorlardı. İşte Arnavut Recep adındaki bir eşkiya başı da, böyle biriydi ve çetesiyle birlikte dağa çıkmış, halka zulmederdi.

İşi iyice azıttıklarının haberi hükümet merkezine ulaştığında peşlerine bir birlik gönderilmiş ve Recep ile arkadaşları saklandıkları yerde kısırılmıştı. Recep, bir kurtuluş, bir hâl çaresi kalmadığını anlayınca askerlere doğru bağırmaya başlamış:

"Etmeyin more, hep din kardeşiyiz. Atmayın, teslim oluyoruz!"

Teslim olan Recep ve çetesi yakalanıp, bu seferlik az bir cezaya mahkûm edilmiş.

Sonraları Recep, bu olayı kahve köşelerinde anlatırken:

"More, vallahi gebertecektim zaptiyelari. Çolukumuz çocukumuz var diye ağladılar da acidım" diye palavra atarmış. Bir gün dinleyenlerden, işin aslını bilen biri, "Atma Recep" demiş, "biz de din kardeşiyiz."

...

Bu deyim, "kuru sıkı palavra atanları, ikaz etmek için" kullanılır.

Ben senin cemâziyel evvel'ini bilirim

ESKİDEN RESMÎ dairelerde ve şer'îye mahkemele-
rinde şimdiki gibi bir dosyalama ve kayıt sistemi
yoktu. Her ayın evrakı bir torbaya konur, bu torbaların
üzerine, ait oldukları ayların isimleri kırmızı mürek-
keple yazılır ve duvardaki çivilere sırasıyla asılırdı.

Sene sonunda on iki tane oldu mu, evrak mahzeni-
ne kaldırılırdı.

işte böyle bir evvel zaman resmî dairesinde, kâtip-
lerden birisi, eski yıllara ait torbalardan bir kaç tane
alarak evine götürmüş ve kendisine don fanila falan
yaptırmış.

Ancak, torbaların üzerindeki kırmızı yazılar, yıka-
makla çıkacak cinsten değilmiş.

Bir gün hamama giden katip, orada tesadüfen daire
arkadaşlarından birisi ile karşılaşmış. Soyunma oda-
sında elbiselerini çıkarırken arkadaşı, bizim kâtibin iç
donunun tam arkasına gelen yerde, kırmızı mürekkep-
le yazılı "Cemâziyel evvel" yazısını görünce işi anlamış
fakat çaktırmamış.

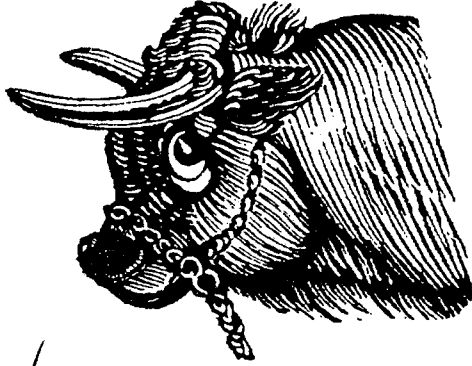
Aradan yıllar geçmiş, bu kâtip yükselmiş müdür ol-
muş ve eski kalem arkadaşlarına biraz tepeden bakma-
ya başlamış. Hamamda rastladığı arkadaşı da onun ya-
nında çalışıyormuş.

Bir gün aralarında bir tartışma çıkmış ve haksız ye-
re arkadaşının gururuyla oynamış. Artık sabrı kalma-
yan arkadaşı:

"Haydi canım sen de, kime caka satıyorsun? Ben se-
nin cemâziyel evvel'ini bilirim...!" demiş.

...

Bu deyim, "sonradan zengin olan ya da hikâyede ol-
duğu gibi, önemli bir makama gelen birisi hakkında,
'Ben onun eski hâlini de bilirim'" mânâsında kullanılır.

Bilecen gelsin, bilecen gelsin,

ÖKÜZÜN TEKİ, büyükçe bir küpten su içerken, nasıl ettiyse kafasını küpün içine sokmuş, bir daha da çıkaramamış. Kafası küpün içinde, böğürüp dururken, hem sahibi hem etraftaki konu komşu toplanıp gelmişler. Kim ne yaptıysa öküzün başını küpün içinden çıkaramamış. Sonunda, "Bilecen"i çağıralım demişler.

Bilecen, köyün bilgesi gibi bir adammış. Her müşkili ona sorarlarmış. O da, bilsin bilmesin bir yol çaresi atıverirmiş ortaya.

Bilecen gelmiş, "Kesin öküzün başını" demiş. Kesmişler. Ama öküzün kafası hâlâ küpün içindeymiş. Köylüler, "Öküzün başı çıkmadı ki?" diyecek olmuşlar. Bilecen onlara fırsat vermeden, "Şimdi de kırın küpü" deyivermiş.

...

Bu deyim, "halk arasında kendisini bilge ilân eden her müşkil iş için bir parlak(!) fikir ortaya koyanları anlatmak için" kullanılır.

Bu deyimle eş mânâda bir başka deyim daha vardır: "Akıllı gelini çağırın da, bu müşkili halletsin."

Buyrun cenaze namazına

SULTAN IV. MURAD, kendi devrinde İstanbul'da içki ve tütünü zinhar yasak etmiş. Kahvehaneleri yaktırmış, ısrar edip emrine karşı direnenleri şiddetle cezalandırmış. Dört bir yana hafiyeler zaptiyeler saldırmış bütün bunlar yetmezmiş gibi bizzat kendisi de sık sık, tebdil-i kıyafet edip halkın arasında dolaşmış. Ancak içki ve tütün müptelâsının gözünü korkutmak için, ne ferman, ne ip, ne kazık, ne zaptiye, ne de sultanın kendisi yeterli olmamış.

Çeşitli semtlerde tütün içilen gizli yerler türediği haberi bizzat sultanın kulağına kadar gelmiş. Bunlardan biri de, Üsküdar'daki meşhur miskinler tekkesi civarında, birinin içinden diğerine geçilen bir evmiş. Evin yola bakan kısmı, meşru olan bildiğimiz kahvehane suretinde imiş. Amma içinden açılan bir başka kapı ile, tütünhaneye geçilirmiş.

Sultan Murad, tebdil-i kıyafet ederek derviş kılığına girmiş ve sözü edilen mekana gitmiş. Kahveci Sultan'ı tanıyamadığı için buyur etmiş.

"Baba erenler ne içersin?"

"Kahve."

"Başka, tütün filan canın çeker mi?"

"Yok."

Bu cevap üzerine kahveciyi bir telâş almış. Öyle ya, tütün içmeyen adamın burada işi ne. Ortalıkta padişahın tebdil-i kıyafet dolaştığı haberleri gezinirken, bu tedbirsizlik de olacak iş midir. Bir koşu, kahveyi hazır edip, dervişin yanına çöreklenmiş.

"Baba erenler ismi hâliniz?"

"Murad."

Kahveciyi bir ter basmış.

"Sultan'ı da var mıdır?"

"Var elbet."

Kahvecide bet beniz atmış, eli ayağı titreyerek "öyleyse buyrun cenaze namazına" deyip oracığa yığılmış.

Sultan Murad, onun bu hâline pek gülmüş ve "bu seferlik af olasın" diyerek, oradan ayrılmış.

...

Bu deyim, “yanlış bir iş yapanın, hatasının kötü sonuçlarına razı olduğunu” anlatmak için kullanılır.

-II-

Ç'dan G'ye

1

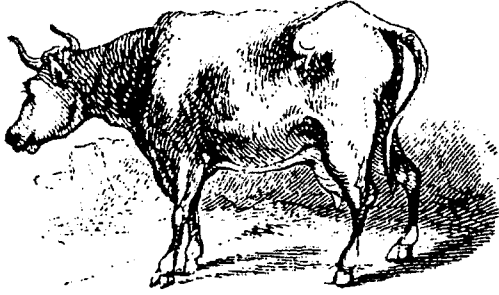
Çağırırsa gitmesek, çağırmazsa küssek

ARALARI PEK DE İYİ OLMAYAN iki adamdan birinin, oğlunun düğünü varmış. Diğeri, yakınlarıyla oturup konuşurken, düğün sahibinden söz açarak:

“Mehmed Ağa oğluna düğün yapıyor, çağırırsa gitmeyelim, çağırmazsa da küselim” demiş.

...

Bu sözler, “niyeti bozuk olan ve her durumda hırsızlık yapan insanlar için” kullanılır.

/ Dananın kuyruğu koptu

ESKİDEN, hilekâr, düzenbaz, yalancı ve binbir türlü yollarla şundan bundan para sızdıran, huysuz bir adam varmış. Artık bu işi kendisine bir meslek ve geçim yolu olarak seçtiğinden, herkes ondan kaçarmış.

Herhangi bir tüccar veya esnafın aleyhine, filan zamanda kendisine borç verdiğini söyleyerek, dava açarmış. İki yalancı şahit bulur, kadiya da rüşvet verir, davayı kazanırmış.

Bu sahtekâr, bir gün kasabanın hatırlı ve nüfuzlu bir tüccarı hakkında dava açmış. Kadiya da rüşvet göndermiş. Rüşvet bir dana imiş.

ka kâh

Davalı tüccar da bunu öğrenir öğrenmez, düzenbazın rüşvetinden daha büyük ve acar bir danayı usulca kadiya göndermiş. İşin tadının kaçtığını ve sonunun kötü olduğunu anlayan kadı, mahkeme günü her iki danayı da getirtip, mahkeme binasının iç avlusuna bağlamış. Davacı, davalı, yalancı şahitler ve izleyiciler önünde makamına kurulup, şöyle demiş:

“Bu davayı görmek için, uzun süre düşündüm. Ben rüşvete itibar etmeden, adalet için çalışırım. Ancak gelin görün ki, her iki taraf da rüşvet olarak evime birer dana göndermiş. Şimdi aşağıya inip, kimin haklı, kimin haksız olduğunu danalara bakarak anlayalım.”

İzleyenler şaşkınlık içinde avluya inerler. Kadı efendinin emri ile, danalar kuyruklarından birbirine bağlanır ve kuyruk altları yağlanarak, birer de diken batırılır. Hayvancıklar böğürerek birbirlerini aksi yönde çekmeye başlayınca, Kadı bağırır:

“Kimin danasının kuyruğu koparsa, o taraf haksız çıkacak ve adalet yerini bulacaktır.”

Kısa bir çekişmeden sonra, hilekârın getirdiği dananın kuyruğu kopmuş ve hayvan can acısıyla sokağa fırlamış. Kadı da bu yolla kendini kurtarıp, bu deyim dilimize girmesine sebep olmuş.

...

Bu deyim, “bir anlaşmazlığın, bir süre sonra, patlak vermesini” anlatmak için kullanılır.

Dağdan gelen bağdakini kovar

KÖYLÜNÜN BİRİSİ tarla yapmak için, dağdaki fundalık ve çalılıkları söküp temizliyormuş. Bu arada ayrık otu denilen, arsız ve çabuk üreyen, kısa zamanda her tarafı istilâ eden otları da söküp, yığın yapmış. Arazi yokuşlu imiş, bu ayrık otlarından bir iki parçası yokuştan aşağı yuvarlanarak, az aşağıda bulunan, çok bakımlı bir bağın içine düşmüş.

Bağ sahibi önceleri pek önem vermemiş ve alıp yakmaya üşenmiş ama, bir kaç ay sonra, bağına tekrar git-

tiğinde, her tarafın ayrık otları ile dolduğunu görmüş.

Bir sürü amele tutup masraf ederek, otları temizletmiş. Toprağın derinliğine kadar salkım saçak kökleri salan bu ayrık otlarını ayıklatırken, şöyle demiş:

“Dağdan geldiniz, bağdaki asmalarımı kovmaya kalktınız. Öyle yağma yok.”

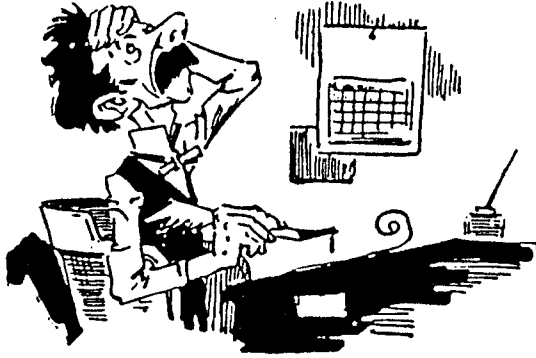
...

Bu deyim, “sonradan gelenin haksız bir şekilde, öncekinin önüne ya da yerine geçmesi” mânâsında kullanılır.

"Olmadı dostum. Dalga geçti yeniden say," der.

...

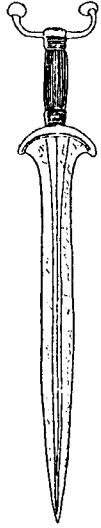
Bu deyim, "alay etmek için, birisiyle şakacıktan eğlenmek" mânâsında kullanılır.

Dalga geçmek

KARADENİZ İLLERİNDEN BİRİNDE, zengin bir tüccar iflâs eder. Varını yoğun kaybettiğinden, canına kıymağa karar verir. Sahildeki yüksek kayalardan birine çıkar. Sahile çarpan dalgaları saymaya başlar. Niyeti, dalgalar yüz olunca kendini denize atmaktır. Kendisini izleyen candan bir dostu ise, onu dikkatle kollamaktadır.

Adamın saydığını duyup, amacını anlayan dostu, tam "...doksan sekiz, doksan dokuz..." derken, adamın kolundan yapışır ve:

Demokles'in Kılıcı

DEMOKLES, İ.Ö. 400 yıllarında yaşamış, Siraküza hâkimi Diyonisyüs'ün yardımcısıdır.

Demokles, sarayında sürülen debdebeden dolayı efendisinin herkesten daha mutlu olduğunu sağda solda abarta abarta anlatırmış. Diyonisyüs, görünüşte çok gösterişli olan bu saray hayatının aslında ne kadar ağır bir sorumluluk ve sıkıntı taşıdığını Demokles'e anlatmak istemiş.

Bir gün bir ziyafette, Demokles'i kendi yerine geçirmiş. Hizmetçilere, kendine nasıl hizmet ediyorlarsa Demokles'e de aynı şekilde hizmet etmelerini istemiş. Bu durumdan çok zevk alan, gururu okşanan Demokles, büyük bir keyifle kendinden geçtiği bir sırada, başını yukarı şöyle bir kaldırdığında; tepesinin üstünde, ağzı keskin, sivri bir kılıcın, bir at kılıyla asılı durduğunu birden bire görmüş ve heyecandan elindeki bardağı yere düşürmüştü.

Böylece iktidar koltuğunun, dışarıdan görüldüğü kadar, rahat bir yer olmadığını anlar.

...

Bu deyim, "idarecilerin, makamlarının büyüklüğüne aldanmamaları, o makamların büyüklüğünün, taşıdığı ağır yük ve sorumluluktan geldiğini, hiçbir zaman unutmamaları gerektiği" mânâsında kullanılır.

Hasan Bay
TABRİZ

Dereye varmadan, paçaları sıvama demiş.”

...

Bu deyim, “Acele etme, hele bir bekle. İş tam olarak ortaya çıksın, ondan sonra harekete geç” mânâsında kullanılır.

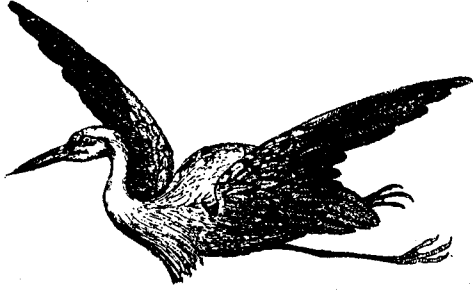

Dereyi görmeden paçaları sıvama

SERAP NEDİR BİLMEYEN bir delikanlı, kervana katılmış. Sıcak mı sıcak Konya Ovası'nda giderlerken, çöldeki gibi serap görünmeye başlamış. Delikanlı, ırmaklar, göller, ağaçlar görür olmuş. Oğlancık, bu gördüklerini sahici sanarak, suda ıslanmasın diye paçalarını sıvamaya başlamış.

Onu gören ihtiyardan biri:

“Oğlum, o gördüklerin seraptır, insanı böyle aldatır.

Durdu durdu, turnayı gözünden vurdu

ESKİDEN avcılarının toplanıp sohbet ettikleri bir mecliste her biri, güya başından geçmiş gibi bir sürü hayalî av hikâyeleri anlatırmış. İçlerinde en yaşlıları olan Avcızâde Sayyad Bey hiç lâfa karışmaz, anlatılanları, sessizce dinlermiş. Onun bu sessiz hâli, günlerden bir gün ötekilerin dikkatini çekmiş.

"Yahu üstad," demişler. "Bunca yıllık av hayatın var. Senin başından hiç bir olay geçmedi mi? Sen de bir

hatıra anlat ki, dinleyelim. Hep bizler konuşuyoruz.." şeklinde, ısrar etmişler.

Avcızâde Sayyad Bey, şöyle bir içini çekmiş:

"Ahhh..." demiş. "Ne olur beni konuşturmayın. O hazin hatıramın, yürek sızlatan acısını bana hatırlatıp derdimi tazelemeyin."

Diğer avcılar kulak kesilmişler. Büyük bir merak ve heyecana kapılmışlar. Demek ki ortada çok acıklı bir av hikâyesinin hatırası var demişler. Bu sefer ısrarlarını daha da artırarak kıdemli avcıya yüklenmişler.

Beriki yutkunmuş, kendine şöyle bir ceki düzen verip, söze başlamış:

"Efendim, avcılığa henüz başladığım gençlik yıllarımdaydı. Bir gün, tüfeğimi ve köpeğimi aldım, tek başıma Sapanca Gölü'nün kenarında av ararken, gökte bir turna gördüm. Şunu zararsız yerinden, ayağından vurayım dedim. Fakat ben tetiği çektikten sonra, zavalı hayvan, gagasıyla ayağını kaşımaya yeltenmez mi? İşte o anda, olan oldu. Saçmalardan birisi, hayvanın sol gözünden girip, sağ gözünden çıkmasın mı? Kırk elli metre kadar ötemizde, bir yere düştü. Köpeğim aldı getirdi. Hayvancağızın her tarafı sağlamdı. Yalnız gözlerinden kan akıyordu. Ben büyük bir pişmanlık ve şaşkınlık içinde, donup kalmıştım.

Hayvancağız çırpınıyor, ben de içim sızlayarak düşünüyordum. İşte asıl hadise o zaman oldu. Gökten beş altı tane turna, üstümüzde dönerek uçtular, ötüşe ötüşe ve hışımla aşağı doğru inip, kör turnanın yanına

kondular. Ben büsbütün şaşırıp kalakalmıştım. Kendi dilleriyle ötüşüp anlaşarak, kör turnayı aralarına aldılar ve şimşek gibi havalandılar. Onların bu bağlılık ve sadakatine aşağıdan hayretler içinde baka kalmıştım.

İşte dostlarım, o günden sonradır ki, turnalar katar halinde uçmaya başladılar ve aralarına aldıkları kör turnayı, ses vermek suretiyle uçuş istikametine yönelttiler. Bu haber, dünyadaki bütün turnalar arasında yayıldı. Daima toplu ve katar hâlinde uçmalarına ilk defa ben sebebiyet verdim...” diye, palavrasını bitirince, dinleyip gülüşen avcılardan birisi:

“Ehhh!.. Üstad, durdun durdun, amma, Turnayı gözünden vurdun, pes doğrusu” demiş.

...

Bu deyim, “uzun süre sabırla bekledikten sonra, muradına en iyisinden ulaşanlar” için kullanılır.

Elinin hamuru ile erkek işine karışma

BİR KÖY EVİNİN AVLUSUNDA, Bey, çamurdan kerpiç kesiyor, hanımı da duvar dibindeki avlu ocağında, sacın üstünde yağlı gözleme pişiriyormuş. Bey, ikide bir karısının yanına gelerek, gözlemelerin iyi pişmediğini ve hamur kaldığını söylermiş. Hanımı da onun kestiği kerpiçlerin düzgün olmadığını ve beceriksizliğini başına kakarmış. Başa çıkamayan adam şöyle demiş:

“Ben elimin çamuru ile senin işine karışmayacağım.
Sen de elinin hamuru ile erkek işine karışma.”

•••

Bu deyim, hikâyesinde her ne kadar çift taraflı kullanılmış olsa da, halk arasında genellikle, “hanımları güçlerinin yetmeyeceği işlere bulaşmamaları konusunda ikaz etmek” isteyen çok bilmiş beyler tarafından kullanılır.

Etten evvel çömleğe düşme

ANADOLU'DA, keşkek denilen bir yemek vardır. Kaynamış ve kabuğu soyulmuş buğday ile, yağlı et ya da tuzlanıp, güneşte kurutulmuş kemik parçaları bir çömleğe konulur, akşamdan fırına verilir. Sabahleyin fırından çıkarılıp, pişen buğdaylar, büyük bir tahta kaşığın sırtı ile döğülerek, macun kıvamına getirilir. Sonra üzerine, tavada kızdırılmış halis tereyağı dökülür ve limon sıkılarak yenir.

Keşkek konulan çömlekler, su küpüne benzeyip, daha küçük boyda ve iki kulpludur.

Keşkeği ile meşhur olan Afyon'un Şuhut ilçesinde bir kadın, akşamdan keşkek çömleğini hazırlıyormuş. Kadının beş altı yaşlarında, bir de yaramaz çocuğu varmış. Anasının, önünde ardında dolaşır, her şeyi öğrenmek için soru yağmuruna tutarmış.

“Ana, bu çömleğe mi koyacaksın keşkeği?” demiş. Çömleğin ağzından kafasını sokup, içine bakmış. Fakat bu sefer de başını çıkaramamış. Ağlamaya başlamış. Kadın telâşlanmış, konu komşu birikmiş, nihayet çömleği kırıp, oğlanın kafasını çıkarmışlar. Anası oğları bir temiz dövdükten sonra:

“Etten evvel çömleğe düşenin hâli budur,” demiş.

...

Bu deyim, “Acele etme, herşeyin bir sırası vardır” mânâsında kullanılır.

“Geçme namert köprüsünden,
koy aparsın su seni”

ÇOK ÇOK ESKİDEN, şimdiki Sakarya ili'nin merkez ilçesi olan Adapazarı, göl ortasında bulunan büyük bir adaymış. Civarın en büyük pazarı, bu adada kurulmuş.

Bu ada pazarına gidebilmek için tek yol, daha da eski zamanlardan, tâ Bizans'tan kalma sekiz gözlü bir taş köprüden geçmekmiş. (Bahsi geçen köprü hâlen “Beş Köprü Mevkii” adındaki yerde bulunmaktadır. Şimdiki

Sakarya Nehri, o zamanlar bu köprünün altından akar-mış. Tarihî kayıtlara göre Justinyen adındaki bir imparator tarafından yaptırılmış.)

Fakat zamanın açığöz zorbalarından biri, Delidumrul'a özenmiş, köprünün başını tutmuş ve gelenden geçenden "müruriye" (geçiş ücreti) kesmekteymiş.

Bir gün derviş kıyafetli bir pir-i fâni âdem, köprüden geçmek istemiş. Bu Delidumrul zorba, ihtiyarcığın yakasına yapışmış ve "müruriye de müruriye" diye tutturmuş. Derviş; "Param pulum yok. İşim acele medet et, yol ver," dediyse de dinletememiş. Biçare, geriye dönmüş. Dönerken, zorbaya şöyle demiş:

*"Geçme namert köprüsünden, koy aparsın su seni,
Sinme tilki gölgesinde, koy yesin aslan seni."*

Sonra da, "Ya Allah" diyerek nehrin içine dalmış. Derviş suya girdikçe, nehir çekilmiş. Sular, geri geri ak-maya başlamış. Nehir, kupkuru bir yol hâline gelmiş. O gün bu gündür, bu köprünün altından bir daha su akmamış.

•••

Bu deyim, "Üç kuruşluk menfaat için zalime boyun egeceğine gel vazgeç, ne olursa olsun. Ölecekse de, başın dik öl," mânâsında kullanılır.

Geçti Bor'un pazarı

BOR, NİĞDE'YE onüç kilometre uzaklıkta bulunan bir ilçedir. Eskiden beri, pazarı ile meşhurdur. Bu pazar çok kalabalık olur, herkes, her türlü malını satar ve her aradığını bulabilir. Bu meşhur pazar, salı günü kurulur. Evvelce, ondan bir gün sonra da Niğde'nin pazarı gelirdi.

Vaktiyle, bir salı günü pazara gelmekte olan bir köylü, kasabaya yaklaşırken, bir su başında biraz dinlenip,

eşegini de otlatmak ister. Eşegi, uzunca bir iple ağaca bağlar. Kendisi de başka bir ağacın altına oturur. Sabahleyin erken kalktığı için, oracıkta sızar ve uyuya kalır. Uyandığı zaman, güneşin epeyce tepeye dikildiğini görüp, hemen eşegine atlar ve yola çıkar. Fakat pazar dağılmıştır. İşini bitirip köye dönmekte olan köylüler bu hâli görünce:

“Geçti Bor’un pazarı, sür eşegini Niğde’ye” derler.

...

Bu deyim, “bir fırsat kaçınca, hiç olmazsa bundan sonraki fırsatı değerlendirmek gerekir” mânâsında kullanılır.

Gırgır geçmek

ADAMIN BİRİ kahvehanede, elinde boş bir nargilenin marpucu, sürekli çekip fukurdıtmış. Nargilenin gırgırından rahatsız olan bir müşteri sormuş:

“Yahu ahbab! Tömbeki yok, ateşi yok, lülesi yok, dumanı yok. Ne diye, boş nargileyi çekip durursun?”

Adam cevap vermiş:

“Ben onun dumanında değil, gırgırındayım. O gırgır ettikçe keyfim geliyor,” demiş ve meraklı müşteriye,

nükte yollu bir cevap vermiş.

...

Bu deyim, "alay etmek, dalga geçmek" mânâsında kullanılır.

1

Gölge etme başka ihsan istemem

MEŞHUR HALK FİLOZOFU DİYOJEN, Büyük İskender devrinde yaşamıştır. Dünyada hiçbir şeye değer vermemiş, ne mal ne mülk edinmemiştir. Bir rivayete göre, yan yatmış büyükçe bir fıçının içinde hayatını sürdürmüştür. Esprileri, nükteli sözleriyle hem sevilmiş, hem de çok meşhur olmuştur. Öyleki, şöhreti İmparator Büyük İskender'in bile kulağına ulaşmış ve o da merak edip, bu garip filozofun ziyaretine gitmiştir.

İskender, Diyojen'in gariban hâline üzölmüş olacak ki, bu zavallıya bir hayrımız dokunsun diyerek, "dile benden ne dilerse," demiş.

Diyojen, yardımcılarıyla başında dikilmiş duran İskender'e muhtemelen fıçısının içinden bakmış ve:

"Gölge etme, başka ihsan(iyilik) istemem" deyivermiş.

...

Bu deyim, "Zarar verme yeter, iyiliğin senin olsun" mânâsında kullanılır.

-III-

H'den K'ya

Hapı yutmak

SULTAN IV. MURAD ZAMANINDA, içki ve tütün gibi afyon yani esrar yutmak da yasaktı. Sultan'ın hafiyeleri bir gün kendisine gelerek, Hekimbaşı Emir Çelebi'nin afyon müptelâsı olduğunu ve yasağa rağmen, afyon yutmaya devam ettiğini haber vermiş. Meğer Hekimbaşı, entarisinin ceplerinde her vakit bir miktar afyon taşımış. Sultan Murad, bu habere çok öfkelenmiş. Muhtemelen de, "Hekimbaşı da afyon yutarsa, halk ne yapmaz," diyerek öfkesine öfke katmış.

Bir vakit sonra Sultan Murad, Hekimbaşı Emir Çelebi ile satranç oynadığı bir sırada birdenbire, "Cebinde ne varsa boşalt Çelebi!" diye kükreymiş.

Hekimbaşı, gammazlandığını anlamış anlamasına ama cebindekileri de bir bir ortaya dökmüş. Cebindeki bir hokkayı Sultan'a göstererek, "Bunun içindekiler, ıslâh edilip zararsız hâle getirilmiş afyondur Sultan'ım, sakın aklına kötü bir şey gelmesin. Hap bunlar hap!" demiş. Sultan da, "Madem öyle, yut bakalım o hapları" diye, emir vermiş.

Hekimbaşı, afyonların en keskininden olduğunu bile bile, tek tek yutmuş. Sonra da, hizmetkârından bir kadeh buzlu şerbet isteyip, üstüne içmiş. Az zaman sonra da teslim-i ruh ederek dünyasını değiştirmiş.

...

Bu deyim, "Eyvah, işler iyice kötüye gitti. Yandık mahvolduk" mânâsında kullanılır.

Hem ağlarım, hem giderim

BİR KIZI GELİN EDİYORLARMIŞ. Kız, baba evinden ayrılırken hüngür hüngür ağlamaya başlamış. Biri-cik kızını böyle hıçkır hıçkır ağlarken gören babası: "Kızım bu evlilik sana zor gelecek, istersen gel vazgeç bu işten," demiş.

Taze gelin babasının bu söylediklerinden sonra gözlerini silmiş ve:

"Yok babacığım. Ben hem ağlarım, hem de giderim," diye cevap vermiş.

...

Bu deyim, "çok istenen bir şey için, bazı sıkıntılara katlanılan bir durumu" anlatmak için kullanılır.

Her işte bir hayır vardır

ESKİ DEVİRDE, bir medrese talebesi şöhretli bir şeyhin dergahına gidip ona talebe olur. Okuyup çalışmaya, aynı zamanda dergâhın işlerini de görmeye başlar.

Bir gün çeşmeden su doldurup, tekkeye dönerken, mahallede oynayan çocuklardan biri, bir taş atıp adamın elindeki testiye kırar. Üzülerek hocasına gider vak'ayı anlatır. Hocası, "Zararı yok evladım her işte bir hayır vardır aldırma" der.

Ertesi gün, yine aynı şey olur, tekrar hadiseyi korkarak hocasına anlatır. Hocası:

"Böyle şeyler olur evlâdım, zarar yok her işte bir hayır vardır," der.

Üçüncü günü, tekrar çeşmeden su doldurup dönerken bu sefer testiye atılan taş adamın gözüne gelerek kör eder.

Can acısıyla perişan, şeyhine giderek, felaketini anlatır. Şeyh yine soğukkanlı, "Onu tedavi ederiz, korkma evladım geçer," diye her günkü gibi; "Her işte bir hayır vardır" deyince, adam, içinden; "Senin hayrına da şerrine de," diyerek geceyi bekler ve herkes yattıktan sonra pılsını pırtısını toplayıp, geldiği köyün yolunu tutar.

Sabah, şafak sökerken yolun kenarındaki çalılıktan bir ses gelir:

"Tutun şu adamı, derhal yatırıp kurban edin!"

Her tarafı silahlarla dolu iki kişi birdenbire yola fırlayarak adamı tuttukları gibi yere yatırır ve ellerindeki keskin bıçakları boğazına dayarlarken bir tanesi bağırır:

"Ağa, bu adamın bir gözü kör, ne buyurursun keselim mi?"

Ağa cevap verir:

"Yok olmaz, bırakın gitsin."

Neye uğradığını şaşırان adam, yerden kalkıp üstünü başını temizledikten sonra korka korka sorar:

"Beni neden kesecektiniz?"

"Dün rakiplerimizle vuruştuk. Tutulduğumuz kurşun yağmurlarının altında bir tek can kaybetmedik. Bu bize Allah'ın büyük bir lütfu deyip, sabah ilk gördüğümüz bir canlı mahlûku kurban etmeye karar verdik. "Yolumuza ilk sen çıktın, seni kurban edecektik."

Adam şaşkın bir halde tekrar sorar:

"E, peki o halde niye bıraktınız?"

"Dinimizde sakat bir kurbanın sevabı yoktur, caiz de değildir. Senin gözünün birini kör görünce bıraktık, işte bu. Hadi geç git yoluna" diye adamı iteleyince, adamcağız yolunu ters yüzü edip doğruca hocasının yanına döner ve tekrar ona talebe olur.

...

Bu deyim, "başa gelen her kötü hadisede, ya o an ya da çok sonra farkına varacağımız bir hayırlı hikmet vardır," mânâsında kullanılır.

①

İçinde su kaçağı varmış
qatağı

ADAMIN BİRİSİ MEKKE'YE HACC'A gidiyormuş. Gemi ile yolculuk ederken, bütün servetini içine doldurduğu büyücek bir altın torbasını elinden hiç bırakmaz ve güvertede uyurken, başının altına yastık olarak koyarmış.

Aynı geminin, birinci mevki kamarasında yolculuk eden zengin birinin de, şaklabanlık eden bir maymunu varmış. Maymun, ara sıra güverte yolcularının arasına da inerek, türlü oyunlarla herkesi güldürürmüş.

Bu maymun, bir aralık uyumakta olan Hac yolcusunun başının altından, altın torbasını kaptığı gibi, pruva direğinin tepesine çıkmış. Adam telâşla uyanmış. Torbayı maymunun elinde ve maymunu da direğin tepesinde görünce, bağırıp çağırmaya, çırpınmaya başlamış.

Salas
-1621

Maymun, torbanın ağzını bir güzel açmış, ve bir altın denize, bir altın da adamın kafasına atıyormuş. Zavallı Hacı adayı, her düşen altından sonra feryad edermiş. Bütün güverte yolcuları, direğin dibine toplanmış. Ne yaptılarsa maymunu bir türlü aşağıya indirememişler.

Kalabalık arasında yaşlıca bir adam, torba sahibinin yanına sokulmuş:

"Sen ne iş yapardın?"

"İstanbul'da sütçü idim."

"Peki, sattığın sütlere su katar mıydın?"

"Yarı yarıya katardım."

"Öyle ise ne yaygara ediyorsun? Maymun Allah tarafından bu işe memur edilmiş bir mahlûk. Suyun parasını denize atıyor. Sütlerin helâl parasını da sana atıyor. Kazancında su kaçağı olan bir insanın hâli budur işte," demiş.

...

Bu deyim, "yaptığı işe hile bulaştıranlar" için kullanılır.

İpliği pazara çıktı

ÇOK ESKİ DEVİRLERDE iplik büken tezgâhlar, fabrikalar yok iken, yün ve pamuğu evlerde genç kızlar ve kadınlar eğirip büker ve yumak hâlinde pazarlarda satırmış.

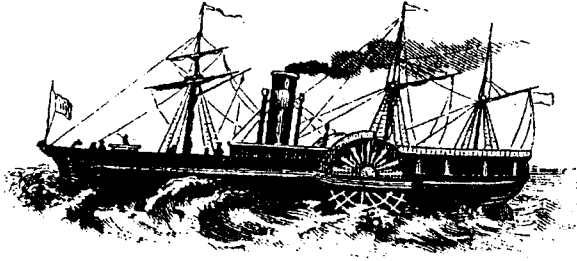
Bu ipliği güzel eğirmek, her tarafını aynı incelikte, kusursuz bükmek, düğünsüz, kopuksuz yumaklamak her kızın ve her kadının yapacağı iş değilmiş. Maharet isteyen bir işmiş.

Yeni yetişen kızların ipliği, pazarda beğenildi mi ve çabuk müşteri bulup satıldı mı, bir övünme vesilesi olurmuş:

"Haaa, şu Ahmet Ağa'nın kızı Nuriye mi? Onun ipliği pazara çıktı, herkes kapıştı, çok hünerli bir kızıdır..." diye överlermiş.

...

Bu deyim günümüzde, hikâyesindeki mânânın bütün bütün aksine, "Hilesi hurdası belli oldu. Adı kötüye çıktı" anlamında kullanılır.

(1)

İstim arkadan gelsin

ESKİDEN KULLANILAN buharlı gemilerin hareket etmeleri için, kazanın yakılmasından sonra, bir süre beklenmesi gerekiyordu. Bu süre içinde, yeterli ısı elde edilir ve buhar, makineleri çalıştıracak hâle gelirdi. 'İstim beklemek' denilen bu süre, geminin büyüklüğüne göre de değişirdi.

Zamanın İran Şahı, Urumiye Gölü'nde, saray hizmetinde kullanılmak üzere alınan bir istimbota binmiş.

Fakat buhar kazanı, henüz harekete yeter ölçüde istim tutamadığından, istimbot üç beş dakika kalkamamış. Bu kısa beklemede canı sıkılan Şah, hiddetle niçin beklediklerini sormuş. Yanındakilerin; "İstim bekliyoruz Şah Hazretleri" cevabı üzerine, istim sözcüğünün ne olduğunu bilmeyen Şah, daha da sinirlenerek bağırarak:

"Canım, bu ne saygısızlık. Bir istim için Şah bekletilir mi? Biz gidelim, istim arkadan gelsin!"

...

Bu deyim, "bir iş için gerekli olan şartları hazırlamadan, oldu bittiye getirmek" mânâsında kullanılır.

, ① 2

Kaderinde varsa, kaşığında çıkar

ESKİ PADIŞAHLARDAN BİRİNİN, çok geveze bir berberi varmış. Padişahın verdiği bahşişlere kanmaz, yüksek makam ve rütbeler istermiş.

Padişah da onu çok severmiş. Berber, güvenerek ara sıra padişahıktan rütbe ve paşalık ister dururmuş. Padişah da her seferinde, onu, kalbini kırmadan atlatırmış. Sabrı tükenen berber, bir gün padişaha bir dilekçe sunmuş. Ya "İhtisap ağalığı", ya da "Yeniçeri ağalığı" ricasında bulunmuş.

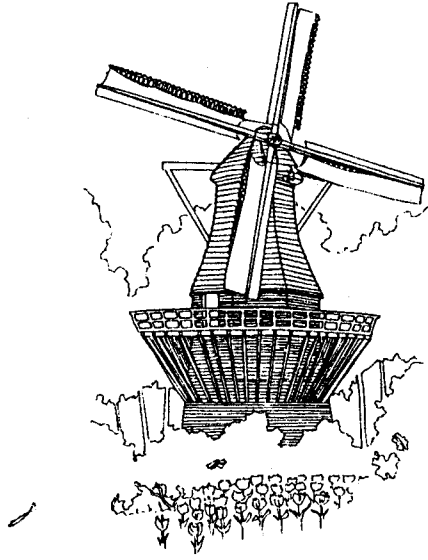
Bunun üzerine padişah bir gün berberini yemeğe alıkoymuş. Ayrı ayrı yağlı kâğıtlara "*İhtisap ağalığı*," "*Yeniçeri ağalığı*" ve "*Berberlik*" yazarak, çorbasına karıştırmış.

"Dilekçeni aldım," demiş. "Cevabı şu çorbanın içinde. Kaderinde varsa, kaşığında çıkar..."

Berber merakla kaşığı daldırmış. Kaşığına "*Berberlik*" çıkmış.

...

Bu deyim, "her şey kader ile takdir edilmiştir," mânâsında kullanılır.

Kırk dereden su getirmek

DEREBEYLERİNDEN BİRİ, vaktiyle, şunun bunun toprağının üstüne bir değirmen yaptırmış. Fakat Allah'ın işine bakın ki, birkaç gün sonra değirmen, zorluca bir fırtınada yıkılmış.

Derebeyi değirmeni yeniden yaptırmış ama, bu kez de şiddetli bir deprem olmuş, sular kurumuş, yön değiştirmiş.

Bunun üzerine Derebeyi, tâ ötelerden su getirmek zorunda kalmış. Fakat bir süre sonra sular taşarak, değirmeni almış, götürmüştü.

Derebeyi, haram para ile yaptırdığı ve işine yaramayıp, harabeye dönen değirmenin kapısına, şu kitabeyi astırmış ve bir daha da, değirmenin semtine uğramamış:

*"Kırk dereden getirdim Ab, (su)
Yine dönmez bu asiyab! (değirmen)"*

...

Bu deyim, "karşısındakini ikna etmek, bir konuya inandırmak için, türlü gerekçeler ileri süren, anlamlı anlamsız, dolambaçlı yollardan bahaneler bulan" kişilerin, bu davranışını anlatmak için

①

Kör kadı

ESKİ MAHKEMELERDEN BİRİNDE, Kadı Efendi'nin birisi davacının getirdiği şahitleri beğenmemiş. "Bunlar yalancı şahitlik yapıyorlar. Git, doğru dürüst adamlardan şahit bul getir," demiş.

Davacı gitmiş, iki şahit daha bulmuş getirmiş. İçeri giren birinci şahit, gözlerinden biri kör olan kadıya yüksek sesle selam vermiş:

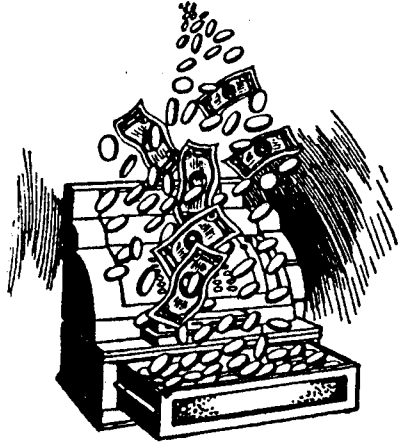
"Selamünaleyküm kör kadı."

Kadı, fena halde kızmış, davacıya dönmüş:

"Be birader, sana doğru sözlü bir şahit getir dedim ama böyle dümdüz meşe odunu gıblısını ismarladım" demiş.

...

Bu deyim, "Her söylediğin doğru olsun ama her doğru, her yerde söylenmez," düsturundan habersiz olanları tarif için söylenir.

1
cölu küp geddü
boşları yoldadır

Küpünü doldurmak

BİR ŞEHİRDE, çok rüşvet alan, kim daha çok para verirse, onun çıkarını savunan bir kadı varmış. Halk artık bu adamdan öyle bıkmış ki, sonunda İstanbul'a şikâyet üstüne şikâyet yağmış ve kadı görevden alınmış.

Şehirden ayrılmadan önce, kendisini şikâyet edenleri, ileri gelen eşrafı, tanınmış kişileri konağına çağırarak ziyafet vermiş.

Yemekler yenmiş, kahveler içilmiş. Sıra sohbeta gelince, kadı efendi, uşaklarına emir vermiş, uşakların zorla taşıyabildikleri üç tane büyük küp, odanın ortasına getirilmiş.

Kadı, geçmiş küplerin başına ve konuklarına şöyle demiş:

"Saygıdeğer konuklar, biliyorsunuz, beni şikâyet ettiniz ve görevden aldınız. Bakın, bu küpleri sizlerden topladığım paralarla doldurdum. İkisi doldu, birinin dolmasına dört parmak kalmıştı. Bunu da doldurmuş olsaydım artık hiç haksız ve kanunsuz iş yapmayacak, adaletten ayrılmayacaktım. Fakat sabredemediniz. İşin tuhafı, şimdi yerime gelecek olan adam, boş küplerle işe başlayacak ve kendi küplerini doldurmaya çalışacak. Siz hayır yaptım zannediyorsunuz ama nafile, hadi Allah yardımcınız olsun."

...

Bu deyim, "görevini kötüye kullanarak, rüşvetle hırsızlıkla, elindeki imkânları kendi çıkarı için kullanarak, para kazanan ve servet yapan" kişiler için kullanılır.

-III-

L'den P'ye

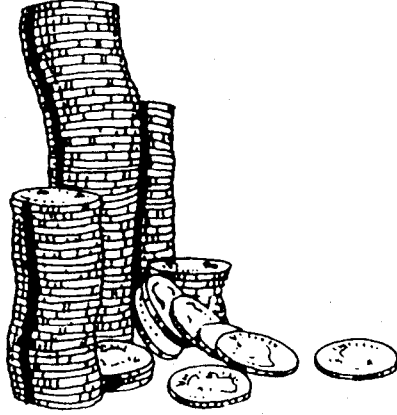

Leb demeden leblebiyi anlamak

LEB FARŞA'DA dudak anlamına gelir. Eskiden medresenin birinde, ukalâ bir molla varmış. Farşâ'dan imtihana girmiş, "ne soracaklar acaba" diye, hocalarının ağzına dikkatle bakıyormuş. Hocalardan birisi, "leb" der demez, molla heyecanla, "leblebi efendim, leblebi! Kelimenin birinci hecesidir. Fakat ben sizi yorulmayasınız diye kelimenin tamamını söyletmedim," demek suretiyle imtihan heyetini güldürmüştür.

...

Bu deyim, "zekâsı çok keskin olanlar için", "Leb demeden leblebiyi anlıyor" şeklinde kullanılır.

Meteliğe kurşun atmak

ESKİDEN USTA NİŞANCILAR, maharetlerini göstermek için 'metelik' denen paraları hedef dikip, atış talimi yaparlarmış.

Bir köylü çocuğu okumuş, paşa olmuş. Bir gün konağının bahçesinde gümüş mecdiyeleri dikip, atış talimi yapıyormuş. O sırada kendisini ziyarete gelen akrabaları, paşayı gümüş mecdiyelerle kurşun atarken görünce:

"Vay anasını. Biz köyde meteliğe kurşun atarken, yeğenimiz paşa hazretleri gümüş mecdiyeye nişan atıyor," demişler.

...

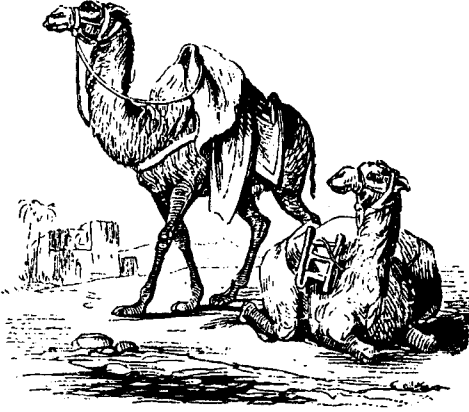
Bu deyim, "çok parasızlık çekmek" mânâsında kullanılır.

metelik
دھیر پوئل

Baba, bu ârifane sözlerden, kızının ailesinin çok yoksul düştüklerini, her şeyi sattıkları gibi, deveyi de sattıklarını, onun parasıyla buğday aldıklarını, şimdi o buğdayın ununu elediğini anlamış.

...

Bu deyim, "sıkıntıların, yoksulluğun, hayatta insanın başına neler getirdiğinin" bir özeti olarak söylenir.

Neler geldi neler geçti felekten,
un elerken, deve geçti elekten

VARLIKLI BİR ADAM, kızını uzak bir köye gelin etmiş. Kızına verdiği çeyizi deveyle göndermiş. Aradan epey zaman geçmiş, adam kızının köyüne, onları görmeye gitmiş. Kızı un eliyormuş, babası ona: "Nasıl-sın?" diye sormuş. Kız, uzun uzun dertlenmeden, şikâyet etmeden, babasına durumunu şöyle dile getirmiş:

*"Neler geldi, neler geçti felekten
Un elerken, deve geçti elekten"*

O kadar incelme kırılırsın

BUĞDAY UNUNUN İŞİ ÇIKMIŞ. Arpa ununa demiş ki, "Benim işim çıktı. Sen yerime biraz bakıver."

Arpa unu, "Olur başüstüne, ekmek hamuruna gireyim mi?" diye sormuş. "Peki" demiş buğday unu, "ekmek olabilirsiniz."

"Ya çörek hamuruna gireyim mi?" diye sormuş arpa unu. "Olur olur, onu da yapabilirsin kıyısından" diye cevap vermiş, buğday unu.

"Peki, baklava da olayım mı?" diye tekrar sormuş arpa unu.

Buğday unu demiş ki:

"O kadar incelme dostum, kırılırsın."

...

Bu deyim, "kabiliyetlerinin üstünde işler yapmak adına, şekilden şekile girenler" için kullanılır.

Deyim ayrıca, "Bu kadar ince işlere karışma" mânâsında da kullanılır.

⑨

Öhö dedirtmeden vermiyor

VAKTİYLE SAF BİR DERVİŞ, "Madem Cenâb-ı Rab-
bül Âlemin cümle canlıların rızkına kefildir, öyle ise
ben, şu caminin bir köşeciğinde tüm vaktimi ibadetle
geçireceğim. Hiçbir iş yapmayacağım, nasıl olsa rızkım
ayağıma gelir," demiş ve kendisine münasip bir köşe
bulup, postu sermiş.

Bir gün, iki gün, üç gün... derken, ^{qadır}şadırvandaki su-
dan başka boğazından lokma geçmemiş. Biçarenin mi-

desi sırtına yapışmış, artık ne elinde, ne dizinde ne de
dilinde, mecâl kalmamış. Bir gün cemaatten hayırsever
bir adam, koca bir tepsiyi silme börek doldurup camiye
gelmiş. Çoluğa çocuğa, düşküne fakire, etrafta kim var-
sa böler bölüştürür, verirmiş. Köşesinde iki büküm,
tesbih böceği gibi büzülüp kalmış olan derviş, üzerinde
dumanı tüten börek tepsisini görmüş ama, hayırsever
adam dervişini görmemiş. Ne yapsın zavallı, büzüştüğü
yerden, "öhö öhö öhö de öhö" diye bir işaret vermiş.
Sesi duyan adam, tepsinin dibinde kalan üç beş parça
böreği de dervişe uzatmış. Derviş, bir yandan börekleri
yiyor, bir yandan da kendi kendine söyleniyormuş:
"Hey benim Rabbim. Rızkı gönderiyorsun göndermesi-
ne de, illâ bi öhö dedirteceksin yani."

...

Bu deyim, "insanın isteklerine kavuşmak istiyorsa,
illâ ki, eliyle ya da diliyle, bir gayret göstermesi gerek-
tiğini" anlatmak için kullanılır.

öğlene kadar ağlardım. Oysa bak, bir gözüm kör oldu, sakat kaldım. Şimdi ölene kadar ağlıyorum,” demiş.

...

Bu deyim, “zor da olsa, zamanında alınan tedbirin önemli olduğunu ve ilerde yaşanacak daha büyük zararların önüne geçebileceğini” anlatmak için kullanılır.

✓ Ölene kadar değil,
öğlene kadar ağlardım

ÇOCUĞUN BİRİ, evde örgü şişi ile oynarken, annesi görmüş ve elinden almak istemiş. Çocuk ağlayarak vermek istememiş, annesi şişi almışsa da, çocuğu bir türlü susturamamış ve şişi tekrar çocuğa vermiş. Oyun sırasında, şiş çocuğun gözüne batarak, çocuğu kör etmiş.

Aradan yıllar geçmiş, çocuk büyüyünce, annesine; “Şiş, bana tekrar niye verdin, vermemeliydin, en fazla

Ölme eşşegim ölme, yonca bitsin de ye

BİR VAKİT, ülkenin birinde çok fena kıtlık olmuş. Köylünün elinde, yiyecek buğday kalmamış. Ambarında azıcık arpası bulunan bir adam, bu arpadan kıt kanaat idare etmenin yollarını ararmış. Hâl böyleyken, kış da gelip çatmış. Adamcağız, ahırındaki biricik eşşeginin arpa kutusuna, her gün azar azar eksiltmek suretiyle arpa koyarmış. Böyle böyle eşşegin azalan istihkakı, kutunun dibini bir iki parmak kapatacak kadar kalmış.

Adamcağız, hayvanın yemini verirken her seferinde; "A benim badem gözlüm. Sakın acından öleyim demeyesin. Senin için iki dönüm yonca ektirdim. Hele bir bahar gelsin, hepsi senin. Ancak şimdilik dişini sık, dayan," dermiş.

Bu tasarrufa dayanamayan eşek, zayıflıktan bir deri, bir kemik kalmış, o badem gözlerinin ferisi silinmiş. Bir sabah, iki avuç ya gelir ya gelmez, arpa tayinatını vermeye gelen sahibi bakmış ki, eşek çoktan dünya meşakkatinden emekli olmuş.

Adamcağız, "vah zavallı merkebim vah..." demiş. "Tam tasarrufa alıştırmıştım seni ama, ömrün kifayet etmedi, yeşil yoncalara hasret gittin."

...

Bu deyim, "bekleye bekleye sonunda muradından ümidini kesmek üzere olunan durumlar" için kullanılır.

çoraplı ayağını keyifle uzatmış, tütününü içiyor. Karısı cama vurarak, kocasına:

“Bey bey, ölmez canım sağ kalırsa, seneye de öbür ayağını uzattırırım!” demiş.

...

Bu deyim, “Ömrüm yeterse, onu da yaparım” mânâsında kullanılır.

Ölmez-canım, sağ kalırsa

KADININ BİRİ, kocasına bayramlık çorap örmek istemiş, ancak, işten güçten, bir senede bayrama kadar, bir tekini ancak örebilmiş. Tek ayağına, bu yeni çorabı giyen adam sevinmiş ve bayramlaşmak için köy odasına gitmiş. Yeni çoraplı ayağını uzatıp, eski, yırtık çoraplı ayağını altına alarak sedire kurulmuş, üstüne bir de tütün sarıp yakmış. Adamı merak eden karısı, köy odasına gelmiş, pencereden bakmış ki, kocası yeni

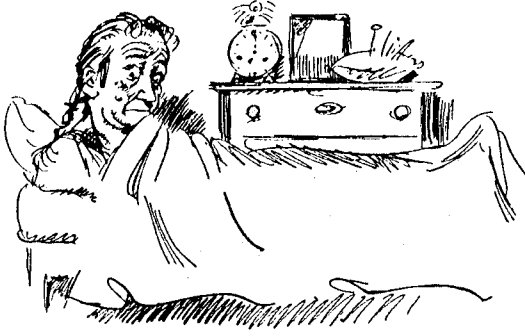
olarak

mansız, mecalsiz, oğlunun yüzüne bakan Varyemez:

"Hele oğul, ört ki ölem, öyle pahalı yaşamaktansa, böyle ucuz ölmek daha iyidir..." demiş.

...

Bu deyim, "Artık elimden bir şey gelmez koyver gitsin, benim derdimin dermanı yok.." diyenlerin, ümitsiz durumlarını anlatmak için kullanılır.

Ört ki ölem

CİMRİLİĞİ İLE MEŞHUR bir zengin, gıdasızlıktan hastalanmış. Halk arasında "Varyemez" diye adlandırılan ve kendi canına acımayan bu pintiye oğulları acımış, doktor getirmişler. Doktor muayene ettikten sonra kuvvetli gıdalar tavsiye etmiş. Pirzola, tereyağı, reçel, yumurta, süt, kaymak, muhallebi vesaire yemezse ölür demiş. Küçük oğlu, doktorun tavsiye ettiği bu yiyecekleri almak için, babasından para istemiş, Der-

Paşa olamazsın demedik,
adam olamazsın.

BABASI OĞLUNUN, iş bilmez ve gamsız hâline bakıp; "Sen adam olmazsın," dermiş. Çocuk okumuş, devlet kapısına yamanmış, paşa olmuş. Uşaklarını gönderip babasını konağına çağırtmış: "Bak sen bana 'Adam olamazsın! Adam olamazsın.' derdin ama ben paşa oldum" demiş.

Babası, oğlunun omuzundaki sirmaları, belindeki kılıcı, fırfırı, yıldızı şöyle bir süzdükten sonra; "Oğlum ben sana 'adam olamazsın' dedim, 'paşa olamazsın' demedim ki," demiş. "Sen adam olsaydın, babanı aya-

L'DEN P'YE

ğına getirtmez, kalkar kendin gelirdin."

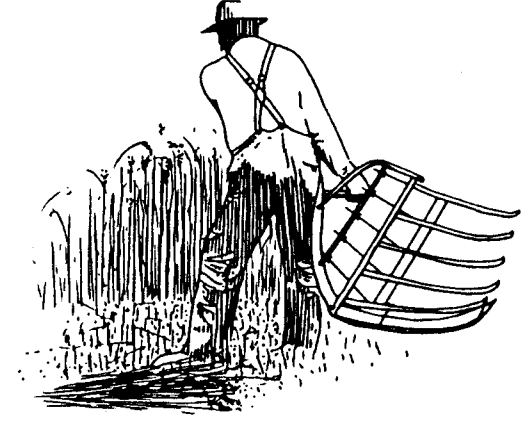
...

Bu deyim, "okumanın, makamın, mevkinin, şöhretin, ya da, paranın insanı insan yapmaya yetmeyeceğini" anlatmak için kullanılır.

-IV-

S'den Z'ye

3/ Saman altından su yürütmek

VAKTIYLE KÖYÜN BİRİNDE, ahalinin tarlaları ve meyve sebze bahçelerini suladığı bir su kaynağı varmış. Bu kaynak köyün ortak malıymış. Civarda başkaca su kaynağı da olmadığından bütün köylü, arazisini bu kaynaktan nöbetleşe sıra ile sularmış. Kimin ne vakit, ne kadar su kullanacağı belliymiş ve herkes kendi hakkına riayet eder, komşularının hakkına da saygı gösterirmiş.

Ancak her köyde olduğu gibi, bu köyde de açıkgöz bir adam varmış. Sebze bahçesi su kaynağının hemen yakınında bulunan bu adam, herkes gibi sırası geldiğinde gider, kaynaktan suyunu almış ama bununla yetinmeyip, kaynak ile bahçesi arasına gizli bir su yolu kazmış. Kimseler farketmesin diye de, su yolunun üzerini, taşla tahtayla kapatıp, üstüne de saman balyaları yığmış. Su, diğer vakitlerde bu saman altından aka aka, açıkgözü'n tarlasına kadar gidermiş.

Yaz ortasında herkesin tarlası susuzluktan yanıp kavrulurken, onun ki, fidanların boy üstüne boy attıkları, yemyeşil bir hâldeymiş. Üstelik bostanının ortasındaki sulama havuzu da, her zaman silme dolu durmuş. Köylüler, "Bu işin içinde bir iş var," diyerek araştırmışlar ve kısa bir süre sonra da, bu uyanığın, saman altından su yürüttüğünü farketmişler.

...

Bu deyim, "gizlice iş görmek, kimselere farketirmeden işler çevirmek" anlamında kullanılır.

Susuz musun? Uykusuz musun?

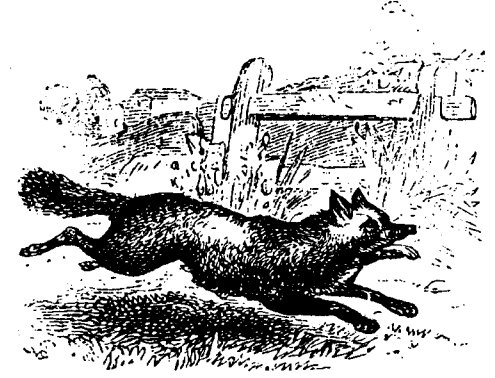
BİR ZAMANLAR, adamın biri, uzaktan bir ahababının evine misafir olmuş. Adamcağızın karnı fena halde açmış ve yol boyunca kimbilir şimdi ahababım bana ne sofralar kurar diye düşünür dururmuş. Eve vardığında içeri buyur edilmiş. Oturup sohbete dalmışlar. Zavallı adam, bir yandan ev sahibinin sorularına cevap yetiştiriyor, bir yandan da guruldayan midesini ovuşturuyormuş. Üstelik nafile yere gözünü, odanın kapısı-

na dikmiş; “Ha şimdi sofraya serecek, ha şimdi yemek gelecek,” diye için için sızlanırmış. Ancak ev sahibinin pek halden anlayacak hâli yokmuş. Yine de misafirinin böyle oturduğu yerde kıvrım kıvrım olduğunu görünce; “Bey, susuz musun uykusuz musun?” diye sormadan edememiş. Misafir de, kibarlığı elden bırakmadan aç olduğunu şöyle dile getirmiş:

“Yok efendim yok! Gelirken bir çeşme başında ^{suyuk} uyu-
muştum.”

...

Bu deyim, “Hâlimi merak edip soran yok,” mânâsında kullanılır.

Tilki kuyruğunu hatırladı

^{gaga}
ŞEYH EFENDİ’NİN şaka yapacağı tutmuş. Gençten bir derviş yanına çağırıp:

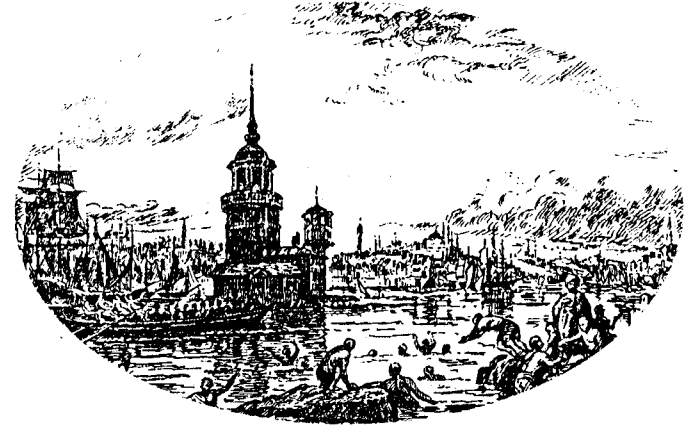
“Bak imanım, filan yere git. Filan işi gör de gel. Yol üzerinde derin akan bir dere vardır; oraya vardığında suyu dolanma, ‘Yâ Şeyhim de, suya doğru yürü bilznillah batmazsın. Ancaak, suya basarken sakın tilki kuyruğunu hatırına getirme yoksa batarsın” demiş.

Dervişin aklına, şeyhin muziplik yapacağı gelir mi hiç? El etek öpmüş, huzurdan çıkmış. Denilen yere geldiğinde ise, "Yâ Şeyh" diyerek suya atlamış. Atlamış atlamasına da, "tilki kuyruğu" aklından hiç çıkmamış ki. Derenin ortasında, beline kadar suya batmış vaziyette öyle kalmış.

"Suç ne bende, ne Şeyh Efendi de. Suç bu tilkinin kuyruğunda," diye söylenip durmuş.

...

Bu deyim, insanın bir işi gerçekleştiren, karşısına çıkacak zorlukları, küçük büyük demeden, sabırla aşması gerektiği" mânâsında kullanılır.

2

Üsküdar'da sabah oldu

ÜSKÜDAR'DAKİ SELÂTİN (sultanların) Camilerinin ikisi ön plânda olduğundan daima göze batar. Birincisi, Üsküdar iskele meydanındaki Yeni Cami'dir. İkincisi de, iskele karşısındaki Mihr'i Mah Sultan Camisi'dir.

Bu camilerin güzel ve gür sesli müezzinleri, sabah ezanlarını karşı yakadaki müezzinlerden her zaman daha önce okurlarmış.

Maksadları, Yıldız Sarayı'ndaki padişaha, sabahın bu saatinde seslerini duyurmak, dikkatini çekmek, eh birazcık ihsan görmek, belki de saraya müezzin atanmış.

Hatta bir vakitler, sultan II. Abdülhamit'e misafir gelerek Yıldız Sarayı'nda kalan Alman İmparatoru Wilhelm, bu kuvvetli ve güzel sesin, bir insan sesi olduğuna inanmamış.

Üsküdar'da sabah ezanları okunurken Beşiktaş'taki ahali ve esnaf uyanır, herkes çoluk çocuğunu, çırağını kalfasını, işçisini uyandırır.

Uykuya doyamayıp da, "Aman babacığım daha erken, aman ustacığım daha vakit gelmedi," şeklinde uykusu sersemi sızlanan gençlere:

"Hayır vakit tamamdır, duymuyor musun, dinle bak, Üsküdar'da sabah oldu" derlermiş.

...

Bu deyim, "işe geç kalmak, fırsatları kaçırmak" gibi mânâlarda kullanılır.

Vurdu diyorlar!

İKİ ADAM birbirleriyle kavga etmişler, biri diğerini dövme dövme perişan etmiş. Olay etraftan duyulmuş. Dayak atana, sormuşlar:

"Ne oldu? Ne yaptın?"

Adam da kavga edip, dayak atan kendisi değilmiş gibi, şöyle söylemiş:

"Vurdu diyorlar!"

...

Bu deyim, "bir iş yapıp da, yaptığı işten kendisinin bile haberi olmayanlar" için söylenir.

Yanlış hesap Bağdat'tan döner

TİCARİ NAKLİYATIN kervanlarla yapıldığı devirlerde, İstanbul'lu bir tüccara ipekli kumaş, kürk, mücevherat, deri, hurma, pirinç ve benzeri mallar getiren bir kervancı, getirdiği malların parasını alırken daima zorluk çekermiş.

Bir seferinde, İstanbul'lu tüccar, hesap görürken, çarpma ve toplamalarda kasden hile yaparak, zavallının beş yüz altınını iç etmiş.

Zavallı kervancı önceleri farkına varmamış, kervan hareket etmiş, İstanbul'dan çıkıp Şam, Halep, Bağdat,

Beyrut ve Mısır'a kadar uzun bir sefer yapacakmış. Tüccar; "Deve yürüyüşü ile kervanın Mısır'a gidiş dönüşü altı ay sürer, hilemi yutturdum, bir daha dönünceye kadar da unutulur ve kaynar gider," der sevinirmiş.

Kervancı Bağdat yoluna düşmüş. Fakat yol uzun, vakit te bol olduğundan, deve üstünde hem gider, hem de İstanbul'da muhtelif tüccarlara sattığı malların hesaplarını bir daha incelemiş. Bu arada, hilekâr tüccardan yediği kazığın farkına varmış.

Kervanı oğluna ve ortağına teslim etmiş:

"Beni Bağdat'ta bekleyin. Ben İstanbul'a dönüyorum, şu hesabı temizleyeyim, çabucak size yetişirim," demiş.

En iyi arap atlarından birisine atlayıp, üç beş gün sonra İstanbul'a gelmiş. Fakat doğrudan doğruya bu hilekâr herife gidip durumu anlatsa, parayı alamayacağını bildiğinden bir plân hazırlamış. İstanbul'daki dost ve hemşehrileriyle birlikte plânı tatbik etmişler.

Ertesi sabah, tüccarın, kapalı çarşıdaki dükkanına iki kadın gelmiş. İkisinin de elinde Tunus işi maroken birer çanta ve içinde pek çok inci, elmas, küpe, yüzük, beşi bir yerde ve kıymetli pırlantalar varmış.

Kadınlar:

"Biz Hicaz'a gideceğiz, sorduk soruşturduk, en güvenilir tüccar olarak sizi tavsiye ettiler, bunları size emanet bırakacağız. Hicaz'dan, sağ salim dönmek kismet olursa gelir alırsız, yok o mukaddes topraklarda

ölürsek, size helâl olsun, bir kısmı ile bize hatim okutursunuz,” demişler.

Tüccar sevinmiş, heyecanlanmış, telaşlanmış, kendi ayağıyla gelen bu yüklü kısmetin neşesiyle kadınlara binbir ikram ve izzette bulunurken, kervan sahibi tam bu sırada dükkâna damlamış. Tüccar kervancıyı görünce şaşırılmış, kervancı kısaca derdini anlatmış.

“Ha evet, sen gittikten sonra ben de hesapları incelerken farkına vardım. Haklısın, hatta senin paranı ayırdım, çocuklarıma da vasiyet ettim, ben haramdan ve kul hakkından çok korkarım, buyurun paranızı.” demiş.

Kervancı, altınları kemerine yerleştirmiş, fakat o sırada kadınlar da gitmek için ayağa kalkmışlar:

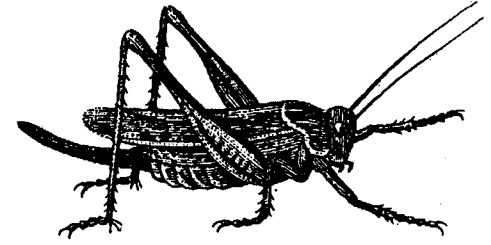
“Biz artık bu sene Hicaz’a gitmekten vazgeçtik. Al-laha ısmarladık,” demişler. Dükkan sahibi tüccar, plâni anlamış, kızmış, köpürmüş ve kervancıya bağırarak:

“Böyle döne döne hesap mı olur? İlk yaptığımız hesap doğru idi. Bu münasebetsiz zamanda, nereden çıktın geldin başıma? Hani sen Bağdat’a gidiyordun, ne çabuk döndün?”

Kervancı, “Yutturduğun yanlış hesap, Bağdat’tan geri döndü,” diye cevap verip, dükkandan çıkıp gitmiş.

...

Bu deyim, “insanların birbirleriyle ilişkilerinde doğru ve dürüst olmaları gerektiğini aksi hâlde, er veya geç hilekârlıklarının gizli kalmayıp ortaya çıktığında mahcup olacaklarını” anlatmak için kullanılır.

Yolunda bulunalım yeter

BİR TOPAL KARINCA, bacağına sürükleyerek gidiyormuş. Yolda çekirgeye rastlamış. Çekirge, topal karıncaya:

“Nereye gidiyorsun?” diye sormuş. O da, “Hicaz’a gidiyorum” demiş.

Hayrette kalan çekirge, tekrar sormuş:

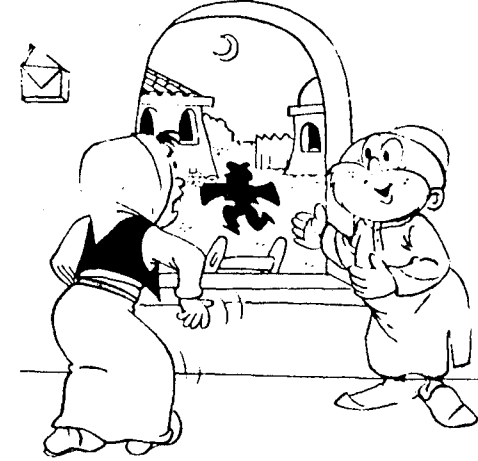
“İyi ama, karınca kardeş, sen bu topal ayağınla kaç asırda varabilirsin Kabe’ye?”

Karınca, sabır ve tevekkül içinde:

“Eh ne yapalım kardeş, Hicaz’a varamazsak da hiç olmazsa yolunda bulunuruz,” diye cevap vermiş.

...

Bu deyim, “bir işe niyet etmek, yapmak kadar önemlidir” mânâsında kullanılır.

Yorgan gitti, kavga bitti

BİR KIŞ GECEŚİ Nasreddin Hoca merhum, henüz yatağına yatmıştı. Bu sırada, evinin önündeki sokakta bir kavga işitti. Pencereden başını çıkardı, kavgacılarla seslendi ve yatıştırmak istedi amma, kendisini dinleyen olmadı. Kavga da gittikçe şiddetleniyordu.

Hava soğuk olduğundan, hoca yeni yaptırdığı atlas yorganı sırtına bürünüp aşağıya indi. Kavga eden kullhanilerin arasına girip ayırayım derken, hocanın yorga-

nını alıp kaçtılar. Tuzağa düştüğünü anlayan merhum, titreyerek yukarı çıktı.

Karısı Hacer Hatun telaşla sordu:

“Hayır ola Hoca Efendi, ne kavgastymış o? Sen gittin, sesleri kesildi.”

“Sorma hatun” der Hoca; “Yorgan gitti, kavga bitti.”

...

Bu deyim, “Ortada paylaşamadığımız bir şey kalmadı” mânâsında kullanılır.

/ Zurnada peşrev olmaz

DAVUL İLE ZURNAYI musikiden saymayan ve küçük gören bir sonradan görme İstanbul’lu, Edirne’de bir düğüne davet edilmiş. Yemekten sonra açık havada yapılan oyun ve eğlenceler sırasında bu hatırlı davetliye, zurnazen başı yaklaşarak sormuş:

“Çalmamızı arzu ettiğiniz herhangi bir parça var mı? Ukâla adam, dudak bükümü:

“Ayol, kala kala zurnaya mı kaldık. Bunun peşrevi olmaz. Ne nota bilirsiniz siz, ne beste. Sizin çaldıklarınızı ben dinleyemem. İyisi mi, kendiniz çalın kendiniz oynayın.”

Zurnazen, bu hakaretlere pek içerlemiş. “Görürsün sen efendi” diyerek, en kabiliyetli yamaklarını etrafına toplayıp, başlamış çalmaya. O çalar, etrafındakiler söylemiş. Ne İtri’si kalmış çalmadık, ne Dede Efendi’si.

Sonradan görme bey, ağzı bir karış açık onları uzun uzun dinlemiş. Adamlar, bir besteden bir besteye, bir makamdan bir makama geçtikçe, o da renkten renge geçmiş.

...

Bu deyim, hikâyedeki anlamının dışında, “insanın kaderini zorlamamasını, ne çıkarsa bahtına razı olması gerektiğini anlatmak için kullanılır.

-v-

Meraklısı için
bazı deyim ve söz gruplarının
kısa tarifleri

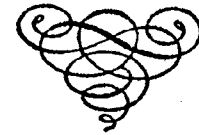

Alnı açık olmak

ESKİ DEVİRLERDE suç işleyenlerin, cezalarına göre alınlarına kızgın demirle damga vurulurmuş. Şimdiki gibi 'Adli siciller', 'Ceraim defterleri' ve 'Nüfus kayıtları' olmadığından, herhangi bir kimsenin ne mal olduğu, alnının lekeli veya lekesizliğinde bir bakışta anlaşılırmış.

Alnında sabit bir damga olan insanlar bunu saklamak için, külahını ya da takkesini alnına kadar kapatarak gizlermiş.

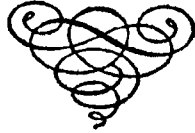
Bazen de yere bakıyormuş gibi yaparak, yüzünü ve dolayısıyla alnını aşağı eğermiş. Hayatı temiz geçmiş olanlar, "Benim alnım açık" diye iftihar edermiş.

Avucunu yala

BEKLENDİĞİ HALDE GELMEYEN, umulduğu halde gerçekleşmeyen bir murad veya bir kısmet için, hayâl kuran kimseye, çoğunlukla “avucunu yaladı” derler. Bu söz, kışın karlı ve soğuk havalarda inine kaparak, avuç içlerini veya tabanlarının altını yalamak suretiyle karın doyurmağa uğraşan ayıların hareketinden alınmadır.

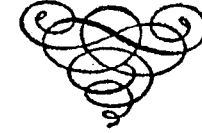

Balmumu yapıştırmak

BİR ARKADAŞINIZIN söylediği bir sözü, ileride ona hatırlatacağınızı anlatmak için “Bu sözüne balmumu yapıştırıyorum” denir. Deyim, eski mahâlle mekteplerine kadar uzanıyor.

O zamanlardaki öğrenciler, bir kitapta nerede kaldığını işaret etmek için, satırın başına nohuttan küçük bir balmumu yapıştırırlarmış. Ertesi günkü dersin başlangıcı da burası oluyormuş.

Bu “mum yapıştırmak” deyiminin anlattığı kavramın bir benzeri de “mim koymak”tır. Eskiden devlet dairelerindeki resmi yazılar, hep elle yazılırdı. Katiplerin yazılarını inceleyen üstleri, önlerine getirilen yazıları okuduktan sonra bir kenarına, günümüzde “m” harfi karşılığında olan bir “mim” koyarlardı. Bunun anlamı, “malûmum oldu” (Bilgilendim, haberdar edildim) demektir.

Çile doldurmak

ZORLUKLAR İÇİNDE hayatını sürdürmeye çalışan insanlar için, “çile doldurmak” deyimini sıkça kullanılır. Bir olayın karşısında sabrı tükenmiş insanlar için de, “çileden çıktı” deriz.

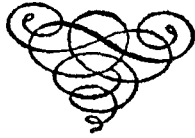
Çile, eski devirlerde tarikat ehlinin, kemale ermek amacıyla inzivaya çekilerek az yiyerek, az uyuyarak ibadetle ve zikirle meşgûl olması demektir. Genelde kırk gün olarak bilinir.

Çil yavrusu gibi dağılmak

KEKLIK KUŞUNUN bir adı da çildir. Tüylerindeki be-
nekler yüzünden bu isim verilmiştir. Dişi keklik
yavru çıkarınca, yavrularıyla hiç ilgilenmez, kendi hâl-
lerine bırakmış.

Yumurtadan çıkan yavrular, seke seke etrafa dağı-
lırlarmış. Sözü'nün aslı buradan kalmadır.

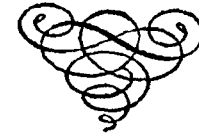

Diş kirası

ESKİDEN, zengin konaklarında ve Ramazan ayların-
da, iftardan sonra misafirlere hediye olarak verilen
para için kullanılan bir deyimdir. Konağa iftara gelen
herkese para verildiği için, tanıdık tanımadık kim var-
sa iftarlara gelmeğe başladığından, iş kontrolden
çıkmış. Hatta öyleleri varmış ki, bir gecede üç dört ko-
nağa gidip diş kirası alıyorlarmış. 1908 yılından itiba-
ren iftarlarda diş kirası vermek âdetinden vazgeçildi.

Eşref saat

UĞURLU ve mutlu vakit anlamında kullanılan bir
deyimdir. Lûgat anlamı "saatlerin şerefli" de-
mektir. Eskilerde buna inanan pek çoktu. Yola çıkmak-
tan, düğün yapmaktan savaşa kadar önemli işlerde
"eşref saat" arayanlar vardı. Hatta bir işe başlamadan
önce müneccime danışıp, onun tayin ettiği vakitte işe
başlamasında hayır olduğuna inanılırdı. Günümüzde,
"keyifli vakit, tam sırası, olursa şimdi olur.." gibi mâ-
nâlarda kullanılır.

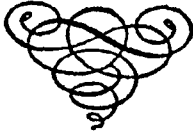

İpsiz

ESKİDEN Anadolu'nun muhtelif yerlerinden İstan-
bul'a, para kazanmak için adamlar gelirdi. Talihini
denemek için İstanbul'a gelen bir taşralı, parası yoksa
hamallık ederek işe başlardı. Fakat hamallık yapabil-
mek için bir ip sahibi olmak gerekti. Bazıları bir ipe de
sahip olmadıklarından bunlar hakir görülür, "ipsiz" di-
ye adlandırılırdı.

Kartal kanat

ESKİDEN, işsiz güçsüz ve kabadayı serseriler için kullanılan bu deyim, böyle tiplerin, koltuklarının altında bir şey varmış gibi kollarını kaldırarak, açık adımlarla havalı bir biçimde yürümeyi marifet zannetmelerinden dolayı türemiştir.

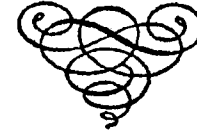
Kulak ardına atmak
Kulağa küpe olmak

NAMAZA DURURKEN, "Allahü ekber" deyip ellerimizin baş parmaklarını kulaklarımızın yumuşak yerlerine değdirmemizin bir anlamı; dünyaya ait her şeyi geride bıraktım ve "kulağımın ardına attım" demektir. "Kulağına küpe olmak" ise, Bektaşilik tarikatına girenlerin kulağına nasihat edilir ve pir'in ya da şeyhin kapısının eşğinde kulağı delinerek, "Menkuş" denilen bir çeşit küpe takılırdı. Tarikatın ana düsturlarını unutmamak demektir.

Minder altı etmek

TANZİMAT DÖNEMİNDEN önce memurlar, resmi dairelerde minderde otururlar, lüzumsuz veya geçersiz saydıkları belgeleri ise minder altına koyarlardı.

Günümüzde de bu deyim, savsaklanan ya da işleme koymakta ağır davranılan işler için, "hasıraltı etmek", "sümenaltı etmek" diye kullanılmaktadır.

Püsküllü belâ

SULTAN II. MAHMUD zamanında askerlere ve memurlara fes giyme mecburiyeti konulmuştu. Tunuslular'dan alınan fesin, bir de püskülü vardı. Püskül, o zamanlarda eğilmemiş iplikten yapılan bir tutam saç gibi, fesin tepesine oturtulurdu. Rüzgâr ve yağmurdan birbirine karışan bu iplikler, sevimsiz bir görünüşte olurlardı. Sokaklarda, ellerinde taraklarla püskül tayıp para kazananlar bile türemişti. Ne var ki, bu püskül, fes giyenlerin başına bir belâ oluyordu. Bu yüzden fese, halk arasında "püsküllü bela" denmeye başlandı.

Yem Borusu

ESKİDEN ASKERLİKTE, her işin boru ile yapıldığı malûmdur.

Yat borusu, kalk borusu, içtima borusu, hücum borusu, karavana borusu, yem borusu.. meşhurdur.

I. Dünya Savaşı'nda, ordumuzun mahrumiyet içinde savaştığı günlerdi. Aylardan beri, doğru dürüst yem yüzü görmeyen aç hayvanların, deniz yolu ile başka bir yere gönderilmeleri gerekmiş.

Fakat zavallı hayvanlar, gemide rahat durmazlar ve açlıktan birbirlerine saldırırlarmış.

Kafilenin başındaki subay, onları vakit vakit oyala-yıp yatıştırmak için, yem borusu çaldırmış.

Boru sesini duyunca kulak kabartan hayvanlar, kendilerine yem verileceğini sanarak, bekleme bekleme avunurlarmış.

